

INTERVJU SA HATMONOM HARADINAJ DEMIRI

Priština | Datum: 11. mart 2022.

Trajanje: 94 minuta

Prisutni:

1. Hatmone Haradinaj Demiri (sagovornica)
2. Anita Susuri (vodila intervju)
3. Renea Begoli (kamera)

Simboli u transkripciji, neverbalna komunikacija:

() – emocionalna komunikacija

{ } – sagovornik objašnjava nešto gestovima.

Druga pravila transkripcije:

[] - dodatak tekstu kako bi se pomoglo razumevanje

Fusnote su dodaci koji pružaju informacije o mestima, imenima ili izrazima.

Prvi Deo

Anita Susuri: Gospodo Hatmone, da li možete da nam se predstavite, kažete nam vaš datum i mesto rođenja.

Hatmone Haradinaj Demiri: Ja sam Hatmone Haradinaj Demiri, rođena u selu Glodane, opština Dečan, rođena 1960.

Anita Susuri: Možete li nam reći nešto o vašoj porodici, vašem poreklu?

Hatmone Haradinaj Demiri: Da, naravno, dolazim iz poznate porodice, posebno na nacionalnom nivou. Naši preci, vraćam se mnogo ranije od danas, mislim, naši prvi, iz porodice, Džemajl Haradini [alb. Xhemajl Haradini] je ubijen u kuli Abdulah paše Mašarija [alb. Abdullah Pasha Maxharriu] Đakovici, mislim, štiteći Đakovicu. Danas je on heroj, dakle on je pao [mučenički] tada na kuli Abdulah paše Mašarija. Posle... Moj pra-pradede, mislim, naš pradede je kasnije pao [mučenički] u Drugom svetskom ratu i danas su mu kosti u Beogradu. Tamo su ostali do danas.

Dakle, kada se vratio iz rata, prehladio se tokom rata i, mislim, tada nisu bile lake okolnosti u pogledu medicine, posebno na Kosovu, poslali su ga u bolnicu, u bolnicu, bolnica, [imao je] upalu pluća, mislim da je to bilo to, ne znam kako se to zove i tamo je umro. Prilike nisu bile lake i kada su tamo otišli, sahranili su ga, a kosti mu se i danas nalaze u Beogradu. I onda drugi rat, poslednji, mislim, selo Glodane je poznato kao hrabro i otporno u poslednjem ratu, to već znate, pominje sve moje rođake, svi su učestvovali u ratu.

Ali, mislim, vratiću se u osamdesete, kada sam bila gimnazijalka, ali i pre polaska u srednju školu bili smo vaspitavani sa patriotskim idejama, sa patriotskim osećanjima iz moje porodice, svesni okolnosti koje su naše prošli su prethodnici, pioniri naše porodice, uvek smo imali neku vrstu mržnje, ne prema narodu, nego prema sistemu koji je uvek diskriminisao Albance.

Anita Susuri: Htela bih malo da se vratimo na...

Hatmone Haradinaj Demiri: Da, vratiću se na osnovnu školu, tako, osnovnu školu sam završila u Rzniću, selu koje se zove Rznić. U tim okolnostima, osnovnu školu, možda [otkad sam] bila mlađa, više me zanimalo obrazovanje. Ali, kada sam završila osmi razred, tada je osmi razred bio [poslednja godina srednje škole], okolnosti nisu bile lake da devojka ode i stekne obrazovanje. Taman kada sam, mislim, završila osmi razred, iako sam imala podršku roditelja, da se obrazujem, bio je izazov sa starijim osobama. Zato je postojao izazov sa *rreth*-om¹, načinom razmišljanja, vremena nisu bila laka i ostala sam kod kuće godinu dana.

Međutim, moja upornost je bila jaka, kako prema roditeljima, tako i prema ostalima, izazivala sam ih i bila toliko uporna, da sam roditeljima rekla, “Ako mi ne dozvolite da idem u školu, ili ću preći granicu i otići u Albaniju ili ću pobeći od porodice.” Dakle, počela sam posle godinu dana, krenula sam u gimnaziju, u tom trenutku je bila sloboda, ne samo za mene, već i za druge devojke, jer sve devojke, nakon što sam probila led u svom selu, onda su sve ostale devojke imale otvoren put.

Dakle, morala sam mnogo da učim, morala sam da budem veoma vaspitana sa *rreth*-om, veoma dobro vaspitana sa ljudima, možda se desilo da sam nekoga pozdravila 200 puta, a oni mi nisu ni uzvratili. I na kraju su mi rekli, “Zašto me pozdravljaš kad ja ne želim da te pozdravim?” Rekla sam im, “Nikad me ne pozdravljajte, ali ja ću vas uvek pozdraviti. I na kraju mi je tačno jedan moj poznanik iz sela rekao: „Pobedila si, od sada me pozdravljaj.” Dakle, moja upornost je bila da im pokažem da devojke koje idu u školu nisu devojke koje izazivaju nevolje ili vole kako ih ljudi doživljavaju, već su devojke koje žele da se obrazuju, koje žele da doprinesu boljem životu, društvu, posebno albanskim ženama.

Anita Susuri: Htela sam da vas pitam, [o] vašim roditeljima, kakva je bila vaša porodica?

Hatmone Haradinaj Demiri: Eh, moj otac je bio, završio je Višu pedagošku školu [*Shkolla Normale*],² a onda je pohađao trgovačku školu. A izazov mog oca je bio, jer, mislim, on je zaista želeo da se obrazuje, odrastao je u velikoj porodici, porodici od 40-50 članova, i želeo je obrazovanje, ali čak je i on imao svoje izazove kao čovek. Zato je rekao, “Pobegao sam sa planina i otišao u Višu pedagošku u Peći,” tada je to bila trgovačka, “i kada sam otišao tamo,” rekao je, “nisu me primili u školu jer su rekli, ‘Vi ste iz bogate porodice, nećemo vam dati besplatno obrazovanje’”

¹ *Rreth* (krug) je društveni krug, uključuje ne samo porodicu već i ljude sa kojima je pojedinac u kontaktu. Mišljenje *rreth*a je ključno za definisanje nečije reputacije.

² Vipa pedagoška škola ili *Shkolla Normale* otvorena je u Đakovici 1948. godine za obuku nastavnika potrebnih za novootvorene škole. Sa izuzetkom kratkog prekida tokom italijanske fašističke okupacije Kosova tokom Drugog svetskog rata, ovo su bile prve škole na albanskom jeziku koje je Kosovo ikada imalo. 1953. godine, Viša pedagoška škola se preselila u Prištinu.

Škola je u to vreme bila besplatna i njegova je sreća bila što je Ernest Kolići,³ kada je poslao nastavnike na Kosovo, pitao mog oca, pitao ga je, “Zašto te vraćaju?” Rekao je, “Ja sam to hteo,” rekao je, “pobegao sam,” rekao je, “od krava, ostavio sam sve u planini, vratio sam se,” rekao je, “hoću da se obrazujem,” i, mislim, bila je njegova sreća, uzeo ga je i poslao u tamošnju trgovačku školu. Završio je dve godine, a potom otišao da služi vojni rok. I kad je otišao na odsluženje vojnog roka, malo, neki ljudi iz *rretha* koji su videli da se obrazuje i da ima drugačiju tačku gledišta, otišli su i prijavili ga i rekli, “Mora da se pošalje na služenje vojnog roka, da ga uklone iz škole jer će biti uništen.” Druga stvar, kad je otišao tamo, znači, njegova sreća, jer kada je otišao na služenje vojnog roka, bio je postavljen u Hrvatskoj na tri godine, u Visu i na Hvaru kako mi je rekao, i tamo se još školovao.

Dakle, za vreme služenja vojnog roka stekao je obrazovanje i stekao, pristojno obrazovanje, bez obzira što je u isto vreme služio vojsku. I kada se vratio, izazov kada se vratio ovde, za mene je bio sasvim drugačiji izazov da se obrazujem i uvek sam ga stavljala u tešku poziciju, rekla sam mu, “Zašto si se školovao i video si to...” kada mi je rekao jer... rekao je, “Žene u Hrvatskoj su bile stare i išle su da čitaju novine na biciklima,” rekla sam, “I ja želim da idem da čitam novine na biciklu,” rekla sam, “jer sam mnogo mlađa od starica u Hrvatskoj” (smeje se). Dakle, to je bilo to. Moja majka je bila devojčica, imala je četiri godine osnovne škole, ali sasvim dovoljno za nju, jer nas je učila slovima i nudila [pomoć], bila je vredan radnik.

Anita Susuri: Spomenuli ste da je bilo teško da razbijete predrasude i nastavite sa obrazovanjem, kako se nastavilo kasnije, da li ste putovali ili?

Hatmone Haradinaj Demiri: Da, tada smo putovali. Bilo je to vreme, okolnosti nisu bile lake. Putovali smo 15 kilometara da bismo otišli u gimnaziju i 15 da bismo se vratili, putovali smo po 30 kilometara dnevno. U većini slučajeva, možda je tada postojalo prevozno sredstvo, ali retko je bilo da kada se pokvari, možda nije popravljeno mesecima. Dakle, savladali smo te izazove [putujući] 30 kilometara pešaka kada smo išli u gimnaziju. Ali nikada nismo kasnili, morali smo da se probudimo u 5:00 ujutru, da se spremimo, da odemo i stignemo tamo na vreme, i ako... jer na primer [ako] ste otišli u školu i zakasnili, oni te uopšte ne bi pustili unutra.

Dakle, pravila su bila stroga iako je bila gimnazija, to sada govorim jer je gimnazija *Vëllezërit Frashëri* [Braća Frašeri] u Dečanima u vreme kada sam je [pohađala] zaista bila jedan od izvora znanja, jedna od najpoznatijih škola na Kosovu u to vreme, tako da je bilo zaista kvalitativnog učenja. Profesori su bili svi školovani, mislim, svi profesori koji su bili tamo, možda zato što je bio mali centar i bilo je dovoljno obrazovanih ljudi, bili su jako odabrani i veoma cenjeni, a mi smo zaista dobili pristojno obrazovanje.

³ Ernest Kolići [alb. Ernest Koliqi] (1903-1975) bio je pisac rođen u Skadru i pesnik školovan u Italiji i državljanin Italije nakon pojave komunizma u Albaniji. Tokom Drugog svetskog rata bio je ministar prosvete albanske Kraljevine, koja je obuhvatala veliki deo Kosova.

Pa kasnije, u gimnaziji, ti izazovi su već počeli, godine '76, '77, '78, tada su počeli ti različiti pokreti, pokreti iz '68, ponovo su oživljeni ovih godina. Počeli su da nam šire [patriotske ideja] još od srednjoškolskih dana, čitali smo podzemne časopise, čitali pamflete, čitali smo Adema Istrefija, čitali smo Šotea i Azema Galjicu, neka dela koja su tada bila... ili Dritero Agoli [alb. Dritëro Agolli], *Nënë Shqipëri* [Majka Albanija]. Međutim, podrška profesora je bila velika, posebno profesora jezika, koji je bio i razredni mom odeljenju. I uvek bi, mislim, kada smo išli u biblioteku, sada sam upravo u ovoj biblioteci, uvek sam išla kao student i pogledala naslov knjige, ili knjigu koja je imala lepe korice.

I uvek bi je uzela iz fioke i rekla, "Ovo je za tebe, ovo je za tebe," pa se uvek sećao mog porodičnog porekla i davao nam knjige po tome kojoj smo porodici pripadali, na koji način, na koji način da krenemo. Dakle, mislim, postali smo grupa prijatelja tada u našoj generaciji i počeli da razmenjujemo te knjige, one knjige koje su možda bile malo zabranjene ili na primer, *Lahuta e Malësisë* [alb. Lautë iz gore] koja je bila veoma popularna i bilo je veoma rizično naći se u vašem domu. Ali, međutim, našli smo načina da ih pročitamo i da možda budemo, počeli smo da postajemo disidenti vrlo rano.

Anita Susuri: I kako, zanima me, kako je počelo, spomenuli ste, ali ko je bio jedna osoba na primer, da li se znalo ko je donosio te knjige ili kako su stizale do vas?

Hatmone Haradinaj Demiri: Eh, zapravo, u početku nismo znali. Neko ih je doveo, možda profesori, možda neko [drugi]. Ali, prvo u srednjoj školi, sve dok, do kasno, nismo znali, kasnije, da. Kasnije, jer moj rođak, neću sada da pominjem, jer nije baš bio brat mog oca, ali smo bili veoma bliski, Ismail Haradinaj, koji je bio profesor fizičkog vaspitanja, bio je vodič mojoj porodici, jer je bio učitelj takođe i uvek je kupovao te knjige i imao je direktnu vezu sa Jusufom Gervalom,⁴ sa Bardhošom Gervalom [alb. Bardhosh Gërvalla], sa Kadrijem Zekom, ovim ljudima. I, mislim, našli su načina da nam ih pošalju, prvo preko nekih ljudi, kasnije kada je bilo poverenja slali su nam ih, neke knjige koje su objavljene u inostranstvu. To se posebno dešavalo '79, '80, '81, to je bilo tada, taj period kada smo već počeli malo da sazrevamo i ljudi su počeli da nam veruju, da ćemo uzeti te knjige i razmeniti ih sa prijateljima.

Anita Susuri: I gde su držali te knjige na primer, da li su ih držali u fiokama?

Hatmone Haradinaj Demiri: Ne, naravno da jesu, ne, bile su malo bolje sakrivene. Mi smo ih zapravo čuvali, mi, našli smo načina da ih umotamo, da ih sačuvamo ili stavimo negde u [korice] srpske knjige, uvek, mislim, nije bilo lako i, mislim, znali smo, u u trenutku kada smo ih nekome dali, znali smo kome da damo, da ta osoba neće otkriti tu knjigu drugima.

Anita Susuri: Na primer, da li vam se ikada desilo da ste je dali nekome i da ste osetili rizik ili strah?

⁴ Jusuf Gervala [alb. Jusuf Gërvalla] (1945- 1982) bio je pesnik i takođe nacionalistički aktivista ubijen u Nemačkoj zajedno sa svojim bratom Bardhošom i Kadrijem Zekom. Sva ova ubistva se široko pripisuju jugoslovenskim agentima, iako nijedna istraga nije došla do konačne identifikacije ubica.

Hatmone Haradinaj Demiri: Naravno, da, osećali smo se u opasnosti, naravno. Znali smo da smo, na primer, u trenutku kada smo uzeli tu knjigu rekli, “Uzeo si je, ali da li si u stanju da je uzmeš?” Dakle, “Da li si osoba koja to može uzeti i zaštititi i sprečiti da padne u tuđe ruke?” Međutim, možda je bilo i nečeg u tome što si mlad i ne plašiš se.

Anita Susuri: Gde ste čitali ove knjige, kod kuće?

Hatmone Haradinaj Demiri: Da, čitali smo ih i kod kuće, možda smo ih čitali, zapravo se dešavalo da smo ih čitali čak i tokom naših časova, kada smo mogli da kažemo da je profesor [bezbedan], znali smo šta, znali smo njihovu opredeljenje, posebno profesor istorije, profesor jezika. Mi smo ih zapravo čitali, znate, malo kao, da vam pravo kažem, sa nekom vrstom snobizma, da pokažemo profesoru šta čitamo. A oni su nas samo gledali i ništa nisu rekli, videli su, mislim, kao da smo im mi to indirektno predstavili. Ali to se dešava i danas, mislim dok smo prolazili kroz redove studenata to bismo pokazali, znali smo njihovu [političko] opredeljenje, i...

Ali, bilo je zanimljivo u četvrtoj godini, profesor nam je dao temu za esej, sećam se toga, ja sam bila u završnoj godini, i dao nam je rečenicu [Ismailja] Kadare,⁵ “Dugi planinski karavan čekao je godinama, čekao je vekovima, Albanija je čekala vođu” (smeje se). I to je bila Kadareova fraza, sve je to bila tema eseja. A onda, ko je imao kakvo političko opredeljenje, nije bilo pitanje ko je bio Enver Hodža⁶ i sistem Envera Hodže, cilj je bio da je Albanija naše mesto, podeljeno, i tu sam rekla, napisala sam naslov. U eseju sam napisala, “E,” govorila sam ko je vođa Albanije, oni su tada nagovestili upravo Envera Hodžu, jer smo bili srednjoškolci i on je bio naš idol. Dakle, Enver Hodža je uradio nešto zaista veliko za nas {podiže ruke}. Međutim, to je bilo opredeljenje, mnogo bolje opredeljenje ka albanskom nego u drugom pravcu. Dakle, to je bilo to, ne možemo to poreći.

Anita Susuri: A vi, na primer, kao studentkinja tada, da li se sećate kako ste zamišljali Albaniju, ili sistem?

Hatmone Haradinaj Demiri: *Uff!* Zamišljala sam Albaniju, jer sam gledala TV i, mislim, Dukađin je sve pokrivaio. A TV je bio toliko savršen, da smo mislili da je tamo sve u redu, jer smo gledali kvizove, gledali emisije, sve to. Televizija Beograda, tada je postojala samo dva sata Radio Prištine, mi smo gledali samo TVSH. Sve filmove sada, koji se nalaze u arhivi, već smo gledali kada su ih tada prikazivali, dakle filmski studio *Shqipëria e Re* [alb. Nova Albanija]. Gledali smo sve te filmove. I stvarno sam mislila da je tamo raj, čak sam mislila da su i oni imali atomske bombe u to vreme, kao dete, ali možda smo videli mnoge druge.

⁵ Ismailj Kadare [alb. Ismail Kadare] (1936) je albanski pisac, pesnik, esejista, scenarista i dramaturg. On je vodeća međunarodna književna ličnost i intelektualac. Fokusirao se na poeziju sve do objavljivanja svog prvog romana, *General mrtve armije*, koji ga je proslavio širom sveta.

⁶ Enver Hodža [alb. Enver Hoxha] (1908-1985) bio je lider Komunističke partije Albanije koji je vladao Albanijom kao diktator do svoje smrti.

I nisam mogla da zamislim da možda iza tog televizora, iza svega što smo videli, ne postoji to što smo želeli. Ali, mislio sam da je tamo zaista [raj], imali su dobar govor, naučili smo njihov [standardni] jezik, ali je njihov [način govora] tada bio mnogo, mnogo bolji, jezik, čistiji i na vreme... albanska televizija, pa mi, sve smo gledali, videli smo njih. Lepo smo ih zamišljali, pitala sam se da li je to san, da li ću ikada otići da vidim Albaniju, mada kada sam otišla u posetu 2000. godine, ništa mi se nije činilo pogrešno, jer sam sanjala da odem da je vidim. Bez obzira na to da li su drugi bili razočarani, ja nisam bila razočarana, mislila sam u sebi, to je zato što nisam ni sanjala da moja stopala mogu dodirnuti albansko tlo.

Anita Susuri: 2000, tada ste je posetili prvi put?

Hatmone Haradinaj Demiri: 2000. je bio prvi put kada sam uspela [da odem].

Anita Susuri: Htela sam da vas pitam kako je počela ta patriotska svest, kažete da je iz vaše porodice, ali vi kao osoba, na primer, kako ste počeli da primećujete stvari?

Hatmone Haradinaj Demiri: Da, da, naravno, primetili smo, pored naših porodica, pored tih tekstova, iz knjiga, iz aktivnosti, mislim, mogli smo da kažemo da, ljude su počeli, mislim, da šalju u zatvor, čitali smo o Ademu Demaćiju,⁷ čitali smo, mislim, tada smo već počeli da ulazimo u te vode. Ne samo da nam je porodica pričala o događajima koji su se desili, već mislim čak i na naše starije. Bila sam devojka koja je više želela da se druži sa muškarcima nego sa ženama. Moje interesovanje je bilo mnogo veće, jer su muškarci pričali različite priče i uvek sam išla da ih poslužim [piće i hranu], ne da sam želela, već samo da bih mogla da ih slušam.

Bile su te *ode*⁸ pretvorene u učionice, uprkos mentalitetu tih muškaraca sa brkovima, ali tamo je bilo svega. Mislim, tumačili su *kanun*,⁹ pomirenja krvne osvete su se tumačila, tumačila, govorila o raznim ratovima, pričala o raznim problemima, i, mislim, uvek sam ih sa zadovoljstvom slušala. Zato i ovi, ovi su bili oni, ne znam, možda čovek uzme malo od porodice, malo od škole, malo od *rretha*, i onda su okolnosti takve prirode. Ranije sam pomenula televiziju, televiziju Tirane koja nam je možda bila vodič, sve to.

Anita Susuri: Pored ovih, mislim na razvoj, želim da vas pitam o kulturi, o kulturnom razvoju. Sigurna sam da ste i tada bili u bioskopu ili gde su prikazivali filmove?

⁷ Adem Demaći [alb. Adem Demaçi] (1936-2018) je bio albanski pisac i političar i dugogodišnji politički zatvorenik koji je u zatvoru proveo ukupno 27 godina zbog svojih nacionalističkih uverenja i političkog delovanja. Godine 1998. postao je šef političkog krila Oslobođilačke vojske Kosova, iz koje je podneo ostavku 1999. godine.

⁸ Prostorije za muškarce u tradicionalnom albanskom društvu.

⁹ *Kanun*, običajno pravo, nepisano pravo koje reguliše sve aspekte života u planinskim predelima severne Albanije, Kosova i Crne Gore. Pisanu verziju, *Kanun Leke Dukadinija*, sastavio je franjevački monah Štefan Gečov u periodu od 1910. do 1925.

Hatmone Haradinaj Demiri: Da, bilo je i tamo, vratiću se baš na srednju školu. U Dečanima je postojao bioskop, bio je bioskop koji je funkcionisao veoma dobro i [prikazovao] filmove. Ali takođe, bilo je, kulturni život je bio veoma razvijen, veliki deo glumaca, koji do danas radi u pozorištu... Narodnom [pozorištu] u Prištini, bilo je glumaca i u Dečanima. Dakle, igrali su u raznim predstavama, bilo je raznih aktivnosti, bilo je raznih predstava. Tako da su još kao učenici organizovane aktivnosti u školi, posebno drame, posebno *Halili e Hajria* i tako.

Dakle, tada smo već počeli sa aktivnostima, ali je bilo veoma organizovano, ne, mislim, tada je kulturni život bio mnogo organizovaniji nego danas. Bilo je raznih narodnih pevača, ali čak su i studenti mogli da učestvuju. Ali, uglavnom smo išli redovno, u filmsku salu koja je tada bila, danas je više nema. Dakle, tada je i pod tim okolnostima bilo, gledali smo te partizansko-nemačke filmove koje su prikazivali, ili je bilo jako interesantno, taj *Bidaai*¹⁰ film (smeje se), indijski filmovi su tada bili veoma atraktivni, išli bismo, mi malo gledao te filmove, malo partizansko-nemačke, to su bile teme koje su...

Anita Susuri: To je bilo kao druženje sa prijateljima.

Hatmone Haradinaj Demiri: Da, druženje sa prijateljima, ali našli smo način i da idemo tamo.

Anita Susuri: Zanima me period kada ste završili gimanziju. Za vas je bio izazov nastaviti gimanziju, ali kako je bilo na univerzitetu?

Hatmone Haradinaj Demiri: Eh, tada mi je put ka univerzitetu već bio jasan, univerzitet, nisam imala ni najmanji problem. Upisala sam Filološki fakultet, odsek za albanski jezik i književnost, tamo sam studirala, tamo sam i magistrirala. Eh, tada je bila '81, bila sam studentkinja prve godine, pa je do 11. marta prošlo pet, šest meseci, sedam, osam meseci. Danas je tačno 11. mart, 41. godišnjica od kada sam bila prva godina. I veoma je zanimljivo, izašla sam da kupim crveni kaput, znala sam šta će se desiti, mislim na demonstracije, manje-više.

Bila sam bliska sa mojom prijateljicom Šukrije Koči [alb. Shukrie Koci], koja je sada profesorka u Glogovcu. Tačnije, sin njenog strica je bio jedan od organizatora, [Hidajet Hiseni](#), Alji Lajči [alb. Ali Lajçi], bili smo društvo prijatelja, ostali smo tako zajedno. Ne znam ni šta nas je povezalo, kako smo se povezali, ali svi smo bili u tome. Možda ne direktno u organizovanju, ali smo se spontano povezali sa njima. I onog trenutka kada smo svi izašli, mislim, to je bila ta grupa prijatelja, pa smo počeli 11. marta, prve demonstracije. Neke od devojaka su bile Šemsije Elšani [alb. Shemsije Elshani], da ne pominjem [sve], Barije Kastrati i prijatelji iz te generacije, i, mislim, tog dana je to bio prvi dan da smo direktno izašli na protest.

¹⁰ *Bidaai* (Zbogom) je indijska drama iz 1974. u produkciji Prasad Productions Pvt Ltd.

Anita Susuri: Ali, da li ste postali deo tajnog pokreta [*illegale*]¹¹ pre toga? Da li ste bili član?

Hatmone Haradinaj Demiri: Nisam bila direktno u tajnom pokretu, direktno sa grupom, mislim, možda sam pripadala mnogim grupama. Ali možda me je moja porodica malo zaštitila, jer su te pauze skoro bile, ali su se desile posle, mislim '81, u vreme kada je moj rođak Ismajl bio zatvoren zajedno sa dečanskom grupom i upravo sa mojim profesorom jezika i moj profesor matematike, obojica su mi predavali.

On je bio u zatvoru, bio je osuđen, ali ja sam krila sav njihov materijal. Dakle, kao student prve godine, tada smo dobili sav materijal koji su imali od te prve podzemne organizacije Dečana, uzela sam ga i sakrila u našem dvorištu, prekrila sam ga, misleći da ga treba sačuvati. Dakle, bilo je tu nekoliko materijala, bilo je nekoliko mašina, bilo je nekih časopisa, nešto, uzeli smo ih zajedno sa ženom mog strica. Uzeli smo ih i sakrili, jer smo morali da ih sačuvamo. Dakle, oni su ih nažalost našli, pronađeni su ti materijali, došla je UDBA¹² i uzela ih, izvadili su ih iz zemlje.

Anita Susuri: Kada su ih našli?

Hatmone Haradinaj Demiri: Našli su ih 1981, u... negde u junu, maju, nešto tako, mislim.

Anita Susuri: Da li se sećate toga, kako je bilo?

Hatmone Haradinaj Demiri: Bila sam u Prištini, pa kad sam bila studentkinja došao je jedan rođak i rekao mi. Rekao je, "U vašem dvorištu je 40 policajaca, našli su nešto, ne znam šta." Niko iz moje porodice nije znao, pa ni tata, ni mama, ni bilo ko. Samo ja i žena mog strica smo znale za to.

[Intervju je ovde prekinut]

Anita Susuri: Govorili smo o...?

Hatmone Haradinaj Demiri: Da, razgovarali smo o... pa, bio sam u Prištini, došli su da me obaveste da je u mojoj kući oko 40 policajaca. Onda je bio izazov, šta da se radi? Nisam mogla da dođem kući, i da me primete ovi sa vlasti, niti da ostanem. Međutim, rekla mi je žena mog strica. Rekla je, "Dođi," rekla je, "ja sam u policijskoj [stanici], ispitivali su me," rekla je, "ali, preuzela sam to na sebe, rekla sam, 'Sakrila sam ih, neka se nastavi.'" Dakle, takva je bila sudbina, mučili su mog strica i doveli su ga da ih sam iskopa. Od silnog mučenja nisam ga videla, sestra je bila tu. Rekla je, "U njegovom telu su ostale samo kosti," i to je prošlo, i taj izazov.

¹¹ Konstelacija podzemnih militantnih grupa koje su se borile za odvajanje Kosova od Jugoslavije i ujedinjenje sa Albanijom za vreme Titove Jugoslavije.

¹² Služba državne sigurnosti, poznata i po originalnom nazivu Uprava državne bezbednosti, bila je tajna policijska organizacija komunističke Jugoslavije. Poznata je kao UDBA i bio je najčešći kolokvijalni naziv za organizaciju tokom njene istorije.

Anita Susuri: Šta je bilo sa ženom vašeg strica, da li su je uhapsili?

Hatmone Haradinaj Demiri: Odveli su ženu mog strica, ali su je kasnije, mislim, ispitali [prvo]. Kasnije su uzeli njenog sina, oba sina, obe ćerke, one na našoj fotografiji zajedno. Dakle, zatvorili su ih jednog po jednog, jedan njen sin je imao pet godina, drugi tri, drugi, stariji je morao da beži, pobegao je u inostranstvo, u Nemačku, bio je u istoj grupi sa Jusufom Gervalom i ostalima, kao student prve godine. Okolnosti, pa je morao da beži i vratio se na Kosovo posle 20 godina, nakon što su se okolnosti promenile. Nikada se nije vratio, samo za vreme rata, vratio se za vreme rata. I ostale su samo majka i žena mog ujaka kod kuće, sa njihove dve ćerke, svi ostali, mislim, muškarci, jedan u Švedskoj, dva sina i otac u zatvoru, devojke takve, i ja, rođaci, jedno po jedno celo selo.

Bilo je i drugih devojaka, u našem selu čak i ako si išao negde na svadbu, a bila je i devojka iz sela Glođana, makar digao ruku ili napravio gest {podiže pesnicu} za Albaniju, oni bi ih odvodili. Odvodili su čak i devojke, pa su bile dve-tri devojke iz našeg sela koje uopšte nisu bile u školi, samo zato što su išle na svadbu pa su nešto pričale, odveli su ih, odveli i zatvorili ih. Dakle, razlog je bio zbog ovih grupa, mislim, naših rođaka, oni su bili u toj tajnoj grupi, a onda su bile druge, pa je bila druga grupa mladih, formirali su grupu mladih, a jedna grupa je bila sa starijim članovima.

Dakle, naše selo je zaista postalo, hteli su da nas uhvate, neprijatelji. Tačnije da kažem detaljnije, rekli su, “Imali smo, jedva da su asfalt stavili,” a kada su videli da su ‘81. većina ljudi iz našeg sela izašla kao protivnici, rekli su, “Kad bi mogli,” rekli su, “da napravimo ovaj asfalt, da bude kao ćilim, zarolali bismo ga i odneli,” tako su bili ljuti. Ali, u svakom slučaju, to su bile okolnosti koje zaista nisu bile lake, U vreme kada smo bili aktivni i kao studenti, i kao članovi porodice, i kao seljani i kao devojke, bilo je različitih izazova.

Anita Susuri: Kako ste nastavili nakon toga, vašu aktivnost?

Hatmone Haradinaj Demiri: Pa, kasnije, mislim posle ‘81, 11. mart... pa...

Anita Susuri: Da, pre, hajde da ne preskačemo ‘81¹³ jer je veoma važna. Ali, hoću da kažem, šta se desilo pre, da li ste pravili transparente ili...

Hatmone Haradinaj Demiri: Da, da, naravno. Pravili smo transparente “Republika Kosovo,” nosili smo ih u autobusu, nekada smo koristili kedu za pisanje, ponekad [pisali smo ih] iza autobusa. Dakle, sledećeg dana bi bilo obaveštenje da su teroristi nešto napisali, “Nešto su napisali!” Bili smo studenti, nismo, mislim, nismo... ponekad ne bismo razmišljali o studentima, ali svedjedno, mislim, da, napisali

¹³ 11. marta 1981. razbijen je tanjir u studentskoj menzi izražavajući tako nezadovoljstvo lošim studentskim uslovima, nakon čega su se mnogi studenti pridružili u prevrtanju stolova. Događaj je izazvao široke demonstracije predvođene studentima. Zahtev za boljom ishranom i spavaonicama bio je simbol albanskog zahteva za jednakim tretmanom u Jugoslaviji.

su, “Republika Kosovo.” To su bile stvari koje smo [radili], ili neka pesma ili tako nešto. Na primer, svirali bismo pesmu za motivaciju, patriotske pesme koje bismo birali.

Jedna od pesama za mene, koja mi se jako dopala je ona koja glasi, “Hrast nad hrastom, na tim liticama, peva slavuj na topolama, video sam ljude koji jedu barut, video sam ljude koji zaustavljaju hrast, ali nisam video nikog kao Pala Melišija,” bila je ta pesma koja je motivisala, znate da je Pal Meliši [alb. Pal Mëlyshi] bio osoba koja je zaustavila zemlju. Dakle, mislim, to su bili transparenti, oni koji, ako smo mogli da motivišemo jedni druge, da vidimo koja je pesma patriotska, koja je pesma koja nekoga dira, ko, šta, transparenti...

Anita Susuri: Da li je bilo nekih događaja na kojima ste pisali te transparente na primer, u to vreme?

Hatmone Haradinaj Demiri: Da, da, naravno, tokom noći, kada smo se, na primer, vratili autobusom kasno uveče, kada su ljudi izašli i ušli u autobus, pravili smo se da nekome pravimo put i otišli smo iza autobusa, i napisala ih, a onda se vratila u autobus. Sledećeg dana, videli su tamo napisano, postalo je velika stvar.

Drugi Deo

Anita Susuri: Spomenuli ste da ste bili u domu sa nekim proijateljima i da su i oni bili uključeni.

Hatmone Haradinaj Demiri: Da, prijatelji sa kojima sam tada bila u domu, skoro svi smo bili uključeni. Dakle, većina mojih prijatelja, već smo se upoznali, znali smo ko je šta, koji su, u kom pravcu idemo. Onda smo počeli da se organizujemo, da razgovaramo, da razgovaramo, pa bismo pričali kasno uveče, šta smo mislili, “Ne ide dobro,” gledali bismo TV, slušali šta se dešava u Jugoslaviji u to vreme. Postojao je talas mržnje prema nekim ljudima na vlasti, posebno bi pominjali Džavid Nimani,¹⁴ Rahman Morina¹⁵ u to vreme, to su bili ljudi koji su predstavljali Kosovo, koje bismo slušali. Počeli smo da da slušamo njih i parlament i znamo ko je rekao šta.

“Ne, Remzi Koljgeci [alb. Remzi Kolgeci] je dobar, dobar je,” neko bi spomenuo Mahmuta Bakalija,¹⁶

¹⁴ Džavid Nimani [alb. Xhavid Nimani] (1919-2000) bio je politička ličnost iz komunističkog perioda. Rođen u Prizrenu, pridružio se jugoslovenskom komunističkom pokretu 1941. godine i postao član partijskog politbiroa za Kosovo 1948. godine. 1961-1963 bio je organizacioni sekretar Partije na Kosovu, a od 1963-1966 bio je član izvršnog komiteta stranke u Srbiji. 1967. postao je potpredsednik jugoslovenskog saveznog parlamenta. Od 1974-1981 bio je predsedavajući predsedništva, odnosno predsednik države Kosova.

¹⁵ Rahman Morina [alb. Rrahman Morina] (1943-1990) je bio agent Ministarstva unutrašnjih poslova SFR Jugoslavije, a kasnije i kao partijski funkcioner u Savezu komunista Kosova. Uzdigao se kroz činove i 1981. godine imenovan je za ministra unutrašnjih poslova Kosova, čime je bio u vrhu policije u pokrajini.

¹⁶ Mahmut Bakali [alb. Mahmut Bakalli] (1936-2006) bio je kosovski albanski političar. Bakali je svoju političku karijeru započeo u omladinskoj organizaciji Saveza komunista Kosova, da bi konačno postao njen vođa 1961.

neko [bi pominjao nekog drugog], pa smo počeli da vidimo zastupljenost Albanaca u tadašnjem jugoslovenskom sistemu i počeli [da se aktiviramo], neko bi se bavio politikom, išli bi da gledaju, “Šta kažeš, šta misliš?” Dakle, to su bile naše besplatne diskusije posle časa, posebno kada smo živeli u studentskim domovima. Dakle, počeli smo sa ovim putevima, pa smo već našli drugi način, mislim, oni bi došli iz Gnjilana.

Zapravo je bilo interesantno jer bi došli da nam malo uliju nacionalizam, bile su i Tetova i Gostivar, te devojke, studenti, jer su tada bili svi krugovi iz Crne Gore i Gostivara, i iz Tetova, i Preševa i sa svih strana. I obično bi došli ovamo, rekli bi mi ovde albanski, tamo se ne usuđujemo da pričamo albanski. Zapravo, jedna od prijateljica je rekla, “Samo zato što sam tražila lek,” rekla je, “u apoteci, pitala sam, ‘Mogu li dobiti ovo,’ rekla mi je, ‘Zašto ne pričaš na makedonskom?’ i samo zato što sam rekla,” rekla je, “lakše govorim svoj maternji jezik,” rekla je, “mučena sam, tučena i ispitivana.” Dakle, u Makedoniji i Gostivaru nisu smeli ni da traže lekove.

I, mislim, one su bile iz Dibre, bile su dve ili tri sestre koje su tamo bile vaspitane veoma, veoma sa patriotskim idejama. A ko je mnogo više video [diskriminaciju], jer sve dok nemate pravo da pohađate fakultet, i da se školujete na svom jeziku, onda im, naravno, nije bilo lako da dođu ovde iz Tetova, i iz Gostivara, i iz Makedonije, iz Crne Gore i svih ovih mesta. Posebno devojke i dečaci, ali smo imali mnogo više kontakta sa devojka i, mislim, tada je mržnja postala još jača.

Anita Susuri: Kako je bilo pre organizacije protesta iz ‘81, demonstracija. Pre, na primer, o čemu se govorilo, da li se znali za neki događaj ili...?

Hatmone Haradinaj Demiri: Bilo je manje-više isto, neka vrsta indirektnog organizovanja, a ne direktnog. Te noći, mislim, neke od grupa ovde, pomenula sam ove moje prijatelje koji su bili u tim [grupama], mislim, tu prijateljicu iz Drenice koja je imala svog rođaka, onu koja je bila jedan od organizatora. Da, nije direktno organizator da kaže, “Preuzimam to [na sebe].” Ali ne znam ni kako se to desilo, kako su bili direktno povezani, pa je bio Gani Koci, bio je Alji Lajči koji je tada živio sa svojom devojkom, sada mu je žena, ali živeli su zajedno. I bili smo prijatelji i, “nešto će se desiti večeras.” Dakle, svako od nas je bio svestan.

I moj stric mi je napravio kasetu, rekao mi je, “Uzmi ovo.” Sve je napravio uz patriotsku muziku, “Uzmi ovo i pusti u spavaonicama.” Dakle, to je bilo to, ne dajući vam direktno zadatak, uzela sam ga i tako 10. marta uveče skoro niko nije zaspao, ostali smo napolju celu noć. Vreme je bilo baš lepo, bilo je toplo i upalila sam kasetofon na prozoru, studentski dom broj 1, sve te rodoljubive pesme. Onda su se kasnije pojavili neki moji rođaci, uzeli su je, “Sada želimo da je pustimo u studentskom domu broj 3, [domu] za momke.” I to je bila ta muzika.

Kako je napredovao kroz činove, izabran je za Centralni komitet srpskog ogranka stranke i u Prezidijum stranke. Savez komunista CK Jugoslavije.

Neki su bili napolju, neki su znali, neki nisu. Ali postojao je osećaj te noći da niko nije spavao do kasno, pa je svima bila neka, neka sloboda pre nego što je stigla oluja, koja je stigla sutradan. Dakle, svi smo bili, znali smo da se nešto dešava, a ne da direktno dođemo i kažemo... i, mislim, u vreme kada je već počelo, došao je Gani Koci, Alji Lajči i devojke iz grupe. I [razmišljali su] šta da rade, ustao je, otišao u đačku menzu, tada se pridružio veliki deo nas, mi koji smo sve znali.

Direktno smo ušli u [đačku] menzu i doneli sa sobom malo luka, uzeli smo i eksere i stavili ih u flašu, ne znam ni zašto smo ih uzimali, šta smo mogli. Ali, svejedno, to su bile stvari koje smo poneli sa sobom, luk za slučaj da nas baci suzavac. Nismo ni znali ko je dao tu ideju, jer je to bilo prvi put da direktno učestvujemo u demonstracijama sa suzavcem. I tako je to bila noć kada su se ljudi u određenim trenucima pridruživali.

Bahrie, rekla sam ti, [njeno prezime] je bilo Kastrati, bila je malo više obaveštena od nas o tome. U to vreme sam se kasnije sprijateljila sa njom, nisam bila prijatelj sa njom kada je počela ta stvar sa poslužavnikom, da me ne shvatite pogrešno. Ali, kasnije smo se povezali i sa njihovom grupom, povezali smo se sa grupom Tetova, mislim posle 11. marta, tada smo počeli da shvatamo ko smo, na osnovu našeg prisustva na demonstracijama. A onda su počele demonstracije 26. marta, ta je bila ujednačena, još organizovanija.

Iako su nas i '81. udarali, bilo je dosta policije, ali 26. aprila, odnosno 26. marta, bila je [policija] iz Niša i posledice su bile loše. Pucali su, ubijali su se studenti, a kasnije je bilo ono što ste spomenuli, 1, 2, 3. aprila, demonstracije, ne samo studenata nego ceo narod, a posebno Priština u to vreme. Oni su se organizovali i onda su i drugi gradovi počeli kasnije, mislim posle ovih. Onda su počele i druge odmazde, ispitivanja, obaveštenja, zatvaranja, pa...

Anita Susuri: Možete li nam objasniti, na primer, malo detaljnije o tome čega se sećate iz tog perioda demonstracija? Jer nakon toga [policija] je ušla i u domove i izbacila studente.

Hatmone Haradinaj Demiri: [Policija] je ušla u spavaonice, jeste, izvukla ih je. U stvari, postoji konkretan slučaj Zeke Sinanija [alb. Zekë Sinani], novinar iz Dečana, zajedno sa svojom verenicom, pretukli su ih. Pobegla sam, tako da nisam bila u svom domu u to vreme, ali su neki od učenika bili u studentskim domovima. Možda smo bili malo veštiji, jer smo znali da se te noći nećemo vraćati u studentski dom, jer smo znali šta se dešava. Neki su pobegli svojim kućama, mi smo išli gde smo mogli, kod prijatelja, gde god smo mogli da nađemo mesto. Možda potpuno neodređeno, ali otišli smo negde, nismo se vratili u naše spavaonice.

Ostali smo u komšiluku... onog ovde, u Bregu i Diellit [naselje], otišli smo u naselje, nepoznatu kuću, ali su nas pustili unutra, mislim, zato što su nam rekli, "Ne idite!" Nije bilo lako, zatvorili su vrata nekim ljudima, mislim, to je bio strah od nekih ljudi koji su bili demonstranti, a neki su se uplašili, ali su nam otvorili vrata. Eh, prijatelji... tako, svako od nas gde god je mogao, neki su uhvaćeni na protestu,

mislim, gde su mogli nekoga da uhvate odmah su ga odveli, ko bi pobegao, mi smo pobjegli. A kasnije su počele njihove istrage, ko je bio tu, ko je ovo, ko je ono i...

Anita Susuri: A šta je bilo tokom demonstracija, na primer, bilo je nasilja, ali kakve vrste nasilja? Da li je bilo skandiranja, šta je bilo traženo?

Hatmone Haradinaj Demiri: Da, bilo je skandiranja, "Republika Kosovo!" "Trepča proizvodi, Beograd napreduje." "Republika, ili na lakši način..." isprva nisu bili ovi, prvo smo rekli, "hoćemo [bolje] uslove," "hoćemo hranu, hoćemo..." znate, bili su mekši, posebno na početku protesta u menzi. A onda kasnije postepeno, kao što je uobičajeno, mislim, prvo su to mali a onda su svi počeli da iznose svoje transparente, svaki svoj, pa drugi dok nije došlo do krajnosti. U to vreme je došao Mahmut Bakali, tražili su ga, a on je došao da prekine protest, da kaže, znate, "Vrati se!" Ali, u svakom slučaju, mislim, protest se nastavio, studenti nisu prihvatili [da prestanu]. 26. aprila ja mislim, Gazmend Zajmi je došao, [Pajazit Nuši](#) je došao, i bio je još neko, ne sećam se sad, imali smo taj protest između domova, govorili im da poboljšaju uslove u menzi, da imaju bolje uslove za studente.

I onda oni, nisu mogli da nađu, nisu bili svi predstavnici Jugoslavije, nego je došao onaj koji je bio bolji da razgovara, da nas malo omekša i kaže, "Razmatramo uslove," a mi bismo po svaku cenu, mislim, ti organizatori, primetili su već. I onog trenutka kada nisu mogli da nam obećaju da možemo da im pokažemo uslove, možda je to bila malo i njihova strategija, jer Pajazit Nuši i ovi ljudi su bili ljudi, nije da su bili bliski narodu, ne, u to vreme bile su izdaje, kako da kažem, izdajnici, jer Albanci...

Sada nikada ne želim da kažem da je on izdajica, jer su se neki ljudi uplašili, a neki su to možda imali, jer smo navikli da etiketiramo, ali ne volim da etiketiram ljude jer je možda u duhu želeo [pomoći] ali se plašio za svoju porodicu ili šta već. Okolnosti su bile kakve su bile. Dakle, mislim, imali smo taj podsticaj, ne znam ni odakle su te zastave, nismo imali ništa, svako svoju zastavu, i krenuli smo, mislim, do studentskog doma. Između spavaonice broj 1 i 3, tada smo išli dole dok nisu došle [policije] iz Niša i...

Anita Susuri: I šta su radili, da li su pucali?

Hatmone Haradinaj Demiri: Pucali su, da. Prvo su nas poprskali vodenim topovima. Kasnije su počeli da bacaju suzavac, ali ne samo suzavac, pucali su i iz oružja. Jer odmah iznad đачke menze gde se ide naviše, čim dođete do škole *Ismail Kemal*, tog kraja, to su bile te kuće, jer je bilo i Srba, oni su imali svoje kuće. I pucali su, mislim, iz kuća tih Srba, pucali su odatle, pa su pucali i iz oružja i bilo je ranjenih.

Anita Susuri: Govorili ste nam o Srbima, koji su tamo imali kuće, odakle su pucali.

Hatmone Haradinaj Demiri: Da, pa su i njima pomagali, nismo znali da li da pazimo na snage, ili da pazimo na Srbe koji su tamo živeli. Zato su, mislim, ovo bila dva rizika. Naša sreća da smo preživeli, pa smo ušli u đačku menzu, u prostoru gde je sada, bila je ta ambulanta i tamo je bio hodnik i ušli smo unutra i, mislim, ostali smo tu. Posle nekog vremena snage su ponovo počele da dolaze, mi smo bežali, morali smo da bežimo, da idemo na ulicu, u Aktaš 1, 2, 3, gde god smo mogli.

Anita Susuri: Šta se desilo na kraju?

Hatmone Haradinaj Demiri: Na kraju, mislim, spavaonice su se zatvorile, zatvorile su se. Svi učenici su otišli, “Niko više neće ići tamo. Idi uzmi svoje stvari, idi gde god želiš. Idi! Nema više [života u spavaonicama]!” Dakle, od 26. aprila i posle, mislim, te godine, svi domovi su zatvoreni. I studenti, jedni su otišli kuda su mogli u svoja rodna mesta, neki drugi, posle nekog vremena, mislim, posle demonstracija 1, 2. aprila, morali smo da se vratimo kasnije gde god smo mogli da nađemo, neki privatni dom, gde god smo mogli da završimo ispite.

A kasnije se sve promenilo, nije bilo mnogo, mislim, nismo više imali tu slobodu u studentskim domovima, jer do tada nisu mislili da će im svi studenti okrenuti leđa i da će svi studenti bi postali demonstranti i... većina njih. U tom trenutku, mislim, postalo je mnogo teže čak i smestiti se u domove, oni, mislim, samo ako si napravio jednu malu grešku, nisu ti dali da se smestiš. A onda su i fakulteti počeli, mislim, ko je [pre] bio u zatvoru, osuđen, nisu te primili na fakultet.

I ‘82, tačno 11. marta ‘82, jedne večeri su došli i primili nas, odveli su me od kuće, odveli su neke moje drugare u studentskim domovima, neke kod njih. Da nas izoluju jer [se plašili] da ćemo ponovo organizovati [protest] na godišnjicu demonstracija. I oni su došli i odveli nas u izolaciju, ne da bi nas osudili, nego u izolaciju, “Opasni su za zdravlje, za *rreth*.” I onda, mislim, bili smo zatvoreni, ja, moj prijatelj [prezime] Mehmetaj, Tima iz Isnika, Ljalji Fera [alb. Lali Ferra], koju sam tamo sreo, i mnogi drugi. I onda nakon što smo otišli tamo našli smo [aktiviste] iz Uroševca, iz svih krajeva, sve studente koji su bili tamo, najbolje studente, redovne studente, koje možda znaju. Otprilike, oni već znaju ko smo i šta smo bili.

Zapravo, tamo me je identifikovao policajac iz mog rodnog grada. Rekao je, “Identifikovao sam se ovde, bila je,” rekao je, “redovna”. I on je otišao i obavestio ljude tamo u našem rodnom gradu gde ćemo se vratiti. Rekli su, “Ona je bila tamo [na demonstracijama], on nije bio i... i bio je.” Albanska policija koja je bila tamo, identifikovala nas je i, mislim, znala je. Došli su i odveli me iz moje kuće.

Anita Susuri: Zanima me da li je bila neka aktivnost kojom ste se bavili nakon demonstracija dok vas nisu uhapsili?

Hatmone Haradinaj Demiri: Mi smo se posle toga bavili aktivnostima, mislim, ne takve aktivnosti da izađemo [na ulice] jer je to rađeno. To su bila ta pitanja, bilo je odmazde, bilo je zatvaranja, bilo je

onih... Bilo je vreme da se reformišemo, opet je bilo pitanje odmah... jer, mislim, počelo je, zatvaranja, grupe. Počele su da se osuđuju, različite grupe, nije bila samo grupa iz Dečana, bilo je grupa odasvud. U tom trenutku je to bilo vreme kada smo morali da se malo odmorimo da bismo se reorganizovali. Čak i tada, mislim, ne da smo stali, ne da smo nešto direktno uradili, nego smo imali dosta diskusija, istih rasprava o onome što se tada dešavalo. Izrazili smo ono o čemu smo razmišljali, šta je bilo s tim, šta je bilo sa ovim, šta je bilo sa onim.

Bilo ih je više, diskusije su bile konkretnije, znali smo šta se dešava. Prethodno nismo razmišljali o tome, uradićemo to i, dobro, uradiću to, ali možda neću biti u toj poziciji. U to vreme su neki ljudi već bili zatvoreni i onda smo počeli da imamo svoje prijatelje... oni su bili zatvoreni i... U tom trenutku su već bile različite okolnosti, nije baš lako, nije baš lako organizovati i direktno izaći tamo, jer u tom trenutku jugoslovenska država je već postavila svoje obezbeđenje, oni su ga stvarno dobro postavili, i nije bilo tako lako direktno izaći tamo. Iako smo morali da budemo pažljivi i da se predstavimo kao poslušni, mekani, da ne...

Anita Susuri: Mislim da su tad uveli i policijski čas i okupljanja su prestala...

Hatmone Haradinaj Demiri: Da, bio je [policijski čas], da, dugo su bili zabranjeni, nisi mogao ništa. Ako ste zaglavili u Prištini, bio je policijski čas i više niste mogli, mislim ko je [bio van svog grada]... bilo je to negde 26, 27, 28. marta, ko je otišao kući, otišao, ko ne, zaglavili bi u Prištini. Nismo mogli da se vratimo, jer je bio policijski čas. I oni su mislili da nemamo gde da odemo, ali na sreću većina nas je ugostila studente u svojim domovima, ko je imao mogućnost.

Anita Susuri: Rekli ste da na dan kada su vas uhapsili, došli su u vašu kuću, da li se sećate kakav je bio dan, kako je reagovala vaša porodica?

Hatmone Haradinaj Demiri: Pa nisu reagovali, probudila sam se ujutru i zapravo tog dana, otišla sam na pauzu, bila je subota, nedelja, i razmišljala sam da odem u Peć da kupim nešto u ponedeljak, bila sam spremna da idem u Peć, spremala sam se u štiklama, jer mi je palo na pamet da će neko doći kod mene, mislila sam da će se nešto desiti ako nas uhapse u domu ili će nas uhapsiti dok se bavimo aktivnostima, znate, kada sam išla na demonstracije. Ali sigurna sam da su dobili informaciju i kako sam bio spreman da odem u Peć, da izađem u grad i kupim nešto, za svoju porodicu i za sebe, pošto je bio vikend.

Policija je došla u moju kuću, zvali su moje roditelje, moj otac je rekao, "To i to, došli su, 'Znate li zašto, ili šta ste uradili?'" Ja sam rekla, "Ništa, ništa kod nas." mislim, nisam želela da moji roditelji brinu i bila je sreća što nisu ušli unutra, čekali su na vratima. Nisu mi dali vremena ni da se izujem, išla sam tamo u štiklama, a one su bile jako visoke i nisam bila spremna za to, misleći da ću ići u Peć. Međutim, mogla sam da kažem svojoj sestri, da joj kažem, bila je mlađa, bila je u srednjoj školi, imala sam nešto materijala Jusufa Gervale u to vreme, neke časopise.

Rekla sam, “Ništa,” rekla sam, “samo one,” rekla sam, “možeš,” rekla sam, “ako ne uđu unutra, možeš da ih uzmeš i spališ,” rekla sam, “barem to sakrij.” Pa ih je moja sestra uzela i sklonila. Otišla sam, mislim, otišla sam u Dečane, u Dečanima su mi rekli, “Moraš u Peć.” U Peći, “Priština te je tražila”, a ja sam došla ovde i ostala oko 24 sata na stanici ovde u Prištini. Policija me je odvela, mislila sam da će to biti samo intervju ili pitanja, pokušaću. Kad je počeo da pada mrak, mislim, pala je noć, u tom trenutku sam znala da...

[Intervju je ovde prekinut]

Anita Susuri: Govorili ste nam o danu kada su vas uhapsili, došli su u vašu kuću, odveli vas, doveli su vas ovde u Prištinu. Da li je to bilo u prištinskom zatvoru?

Hatmone Haradinaj Demiri: Na početku ne. Sekretarijat Unutrašnjih Poslova, zvao se SUP, tako se zvao, Sekretarijat Unutrašnjih Poslova. Ostala sam tamo oko 24 sata, od popodneva, oko 16:00, do sledećeg dana u 22:00 ili 23:00, ne znam. Pa su dolazili s vremena na vreme, ispitivali nas, “Recite nam šta ste radili?” Šta to i to, mislim, uvek, mislim [rekli smo], “Nismo ništa uradili,” “Reci nam istinu, bolje za tebe da nam kažeš istinu, ti si student, ne ugrožavaj svoju karijeru, započni karijeru i ostavi te stvari iza sebe, one nisu dobre za tebe. Prevarili su te, država se ne može podeliti.” Znaš da su pokušavali da nas ubede, “Ti si dobra devojka, dobar student, ne pravi probleme svojoj porodici.” Pa, misleći da mogu da nas ubede, pokušali su da budu fini prema nama, da počnu sa svojim rečima, kao i obično, kao i uvek na ispitivanjima.

Ali, mislim, bila sam odlučna u tome. Bila sam u tome i, mislim, naši ideali nisu bili u tome da kažemo sve. U svakom slučaju, odlučeno je, pokušali su [da me ubede] nekoliko puta. Dolazili su da me ispituju, pustili bi me da se odmorim, “Jesi li razmišljala o tome? Razmisli još malo o tome, sve ćeš nam reći za sat vremena.” Ponovo posle sat vremena, posle dva sata, tako je trajalo oko 24 sata. Dolazili su i ispitivali me s vremena na vreme, uvek misleći, “Uverićeš se, pustićemo te, samo pričaj,” “Nemam šta da kažem, ništa nisam uradila. Ako sam ja kriva, a ti misliš da sam nešto uradila, grešiš. Ima drugih ljudi okolo, i oni rade mnogo gore, ja nisam ništa uradila,” pa sam bila...

Na kraju, mislim, Ismailj, mislim da je bio inspektor, došao je poslednji. Rekao je, “Odlučila si da ideš u zatvor,” rekao je, “mi moramo,” rekao je, “da donesemo odluku da idemo. Ali,” rekao je, “Hoću da ti kažem nešto, pitaj,” rekao je, “nekog iz tvog sela, kad izađeš, nadam se da ćeš izaći,” rekao je ovako, “pitaj,” rekao je, “i oni će ti reći ko sam ja.” Znaš kao, da me ubede. Rekla sam, “Ne moram nikoga da poznajem,” rekla sam, “Ne moram. Ko si ti, nisam došla da te upoznam, ti,” rekla sam, “imaš svoj posao, ja imam svoj, hajde,” rekla sam, “Ne smeta mi uopšte, došao sam ovde džabe, došao sam ovde bez razloga,” znaš, to sam rekla. Međutim, rekao je, “Pitaću te samo jednu stvar,” rekao je, “reci istinu,” rekao je, “kada odeš.” “Nemam koju istinu da kažem.”

U tom trenutku smo čekali još oko tri, četiri sata, dobili smo odluku, pismo da idem u Mitrovicu. Dakle, onog trenutka kada su mi doneli taj dokument, tada smo imali sreće što smo bili jači. Moja drugarica iz Kamenice, odveli su je iz Kamenice, družile smo se, bile prijateljice, ali nismo bili tako povezani, ne baš, poznavali smo se, družili smo se, ali nismo tako povezani. I u tom trenutku se desilo da smo tamo otišli istim kolima, policijskim kolima. Jedan od nas sa ove strane, jedan od nas sa one strane, bila sam ovde. Poznavali smo se, bili smo prijatelji sa fakulteta, književna grupa. Žena koja je bila sa nama, bila je Albanka, pitala me je, "Odakle si ti?" Rekla sam, "Ja sam iz Dečana, ne znam," rekla sam, "ovu ženu." Mislim, ako bih joj rekla da je poznajem, prijateljicu, jedva su čekali da se tako nešto desi.

Ono što je takođe bilo interesantno, pre odlaska u Mitrovicu išli su da nam uzmu otiske prstiju, fotografije, ovo, ono, informacije, boju očiju i... i ja sam otišla i videla sam ime moje prijateljice, te iz Dečana, prikovanu za zid, njeno ime je bilo na toj listi, a ja sam gledala, ko god je bio tamo da se slika, užasno mesto, izolovano, mračno. Uzeli su nam otiske prstiju, videla sam njeno ime, rekla sam sebi, nema je. Tamo smo je našli, otišla je jedno veče, odveli su je iz njenog doma. I desilo se, otišli smo u Mitrovicu, kada smo otišli u Mitrovicu, kao što to obično biva, te procedure da skinemo cipele i ostalo, i dokumente i ostalo.

Ušli smo, ja sam ušla unutra, moja sreća, našla sam drugu prijateljicu koju sam poznavala od ranije, koja je bila ćerka Kadrija Osmanija, a njen tata je takođe bio zatvoren. Ona je bila u potpuno istom zatvoru, a meni je bilo mnogo lakše kada je već imala iskustvo u zatvoru, imala je i iskustvo od svog oca. Da, tačno u istom zatvoru i njen otac je bio deset godina pre nje i sudbina je bila da su i otac i ćerka bili u istom zatvoru. A poznavala sam njihovu porodicu, mislim, jer smo se poznavali od ranije, i ona bi nas malo vodila, dok se ne prilagodimo životu u zatvoru. Ali bila je naša sreća što smo bili iz različitih mesta, bila su dva studenta medicine iz Uroševca, ja sam bila student književnosti, jedan je bio iz Orahovca, [student] prava. Dakle, svi ti prijatelji, a onda smo proveli vreme zajedno iako smo bili u zatvoru, upoznali smo se, delili smo taj ideal, gore od toga nije moglo...

Anita Susuri: A kada su vas uhapsili, da li ste znali zašto vas odvođe? Jer nisu vas zapravo uhvatili da radite nešto loše.

Hatmone Haradinaj Demiri: Ne, nisu, nisu nas uhvatili. Ali, mi smo već bili pod prismotrom, mislim, rekla sam vam i ranije, mislim, rekla sam vam i ranije, već smo bili pod prismotrom. Bili ste na demonstracijama, bili ste ovde, bili ste tamo, znali su ko je šta uradio, pa su već imali informaciju. Pre odlaska, mislim, bilo je nekoliko inspektora u to vreme, govorim o Albancima, uvek Albancima, dolazili su u domove. Mislim, obično su dolazili u studentski dom, ulazili i izlazili, gledali ko se s kim druži. U stvari, bila je jedna žena iz mog rodnog grada, danas je profesor i neću da joj pominjem ime jer se osećam loše, ali me je upozoravala dva-tri dana kada sam bio u studentskom domu. Rekla je, "Rekla si," rekla je, "da sam ja špijun."

Ali u stvari ja apsolutno nisam znala za to, ili nešto u vezi sa tim, zapravo sam joj se divila kao ličnosti. A kada mi je to rekla, rekla sam, “Gde sam to rekla, kome sam to rekla?” Zato što to nisam rekla. Rekla je, “Jesi.” Studentski dom broj 5 se tek otvorio i očigledno su napravili neke udobnije uslove, već smo se smestili i imali smo neku vrstu kuhinje, imali smo male ringle i tamo bismo spremali [hranu], rekla je, “Ovde si rekla,” rekla je, “u kuhinji.” “Ne,” rekao sam, “reci mi kome sam to rekla,” rekla sam, “jer o čemu smo pričali u kuhinji? Nismo razgovarali o tome da je neko špijun u kuhinji, ili ko je to, ko je ovo.”

I zapravo sam to videla, mislim, na trenutak, jer smo kasnije videli da će neki ljudi doći da se druže sa njima, neki inspektori iz [Državne] bezbednosti, oni će doći i da se druže sa njima. I tu sam nešto primetila, bili su u studentskom domu da gledaju ko se s kim druži i šta radimo. I onda je bilo ovo, utakmica sa Slovenijom, kada su devojke igrale košarku u hali 1 Tetori, otišli smo tamo i onda su zaključali vrata da ne bismo mogli da odemo, ja sam izašla kroz prozor u papučama i ljudi su to zaista dobro opisali. Oni su napisali, rekli su, “Ona je izašla kroz prozor.” I otišli su pravo u salu 1 Tetori da protestuju, jer tada su, mislim, bili protesti posle onih koje sam ranije pomenula, sada sam se setila.

Dakle, posle ‘81. tada su se organizovale utakmice, za tu utakmicu smo otišli u halu 1 Tetori i tu smo počeli, protestovali smo, glumili da branimo igrače. Ali i to je postalo neka vrsta, neka vrsta protesta kao za sport. Ali da vam pravo kažem, pričali su o odjeku... sada da budem iskrena, ne sećam se slogana koje su tamo skandirali. Ali, to je bila velika pobuna, i oni su posle zaključali vrata i studente su pretukli, ali sva sreća da smo bili blizu ulaza, jer su mnogi bili prebijeni dok nisu otišli, jer je to postao protest tamo, posle svega...

Anita Susuri: I policija je intervenisala...

Hatmone Haradinaj Demiri: Policija je, naravno, intervenisala. A ja, mi, nisu nas pustili kroz vrata. Nosila sam papuče, izašla sam u papučama i... kada sam otišla tamo, rekla sam, “Nisam bila na utakmici,” rekla sam, “jer mi se nije svidela utakmica.” Rekli su, “Ti si,” rekli su, “i nosila si papuče iz studentskog doma,” rekli su, “izašla si kroz prozor.” I, mislim, da, tako je odlučeno. Uslovi tamo, možda svi to kažu, ali stvarno je bilo kao u zatvoru, bilo je strašno. Dakle, uslovi su bili minimalni, mislim, ništa, niste imali pravo da izađete napolje, a mi smo morali da ispunimo naše fiziološke potrebe unutar ćelije, tako da je to bilo nešto najstrašnije što nekom može da se desi. Bilo je strašno jer nisi mogao, pa samo noću kad bi legao i kad si se probudio ujutru kada se oglasilo zvono. Ustao si iz kreveta i morao si da ostaneš da sediš na zemlji, mislim, bio je to veoma tvrd podni jastuk i nisi imao gde da se osloniš, u krevetu. Hrana, poznato je da je bila izuzetno loša. Tada je počelo, ispitivanja.

[Intervju je ovde prekinut]

Hatmone Haradinaj Demiri: Obično su me ispitivali van zatvora, zakon koji je tada važio u zatvoru, nisu mnogo mučili ljude ako su ih ispitivali, ali ja lično i mnogi drugi, govorim lično, svaki put kada su me vodili iz zatvora i poslali me u Sekretarijat u Mitrovici, mislim tamo smo doživeli najnehumaniju

torturu, ja sam doživela najnehumaniju torturu. A ja sam ih doživela upravo od bivše profesorke, ona je radila u Dečanskoj gimnaziji i iz gimnazije je prešla u Sekretarijat unutrašnjih poslova. Došla je zajedno sa inspektorom iz Drenice, Lutfi Ajazijem, čije ime želim da pomenem jer je on zaista bio kriminalac, a i ona zajedno sa njim. Podsticala ga je rečima, on je koristio nasilje.

Ne znam kako su drugi zlostavljani, ali su mi rekli oni koji su bili sa mnom u ćeliji. Rekli su da nisu videli težu torturu dok su bili u zatvoru od onih koje sam ja doživela, ja sam, mislim, celo telo mi je bilo u modricama. Sledećeg dana su oni koji su bili sa mnom u ćeliji otišli i protestovali, pa su protestovali, štrajkovali glađu, dok direktor zatvora nije obavešten. Uprava zatvora je došla tog dana jer nisam mogla ni da stojim na nogama. Poslali su me kod doktora... Bila sam potpuno ukočena, mislim, otprilike dva, tri dana. Bila sam ukočena. Ali imala sam sreće što sam imala svoju drugaricu, ona me je spasila, jer je bila budna cele noći stavljajući mi mokre peškire na telo. A ona kaže, "Iznenadena sam kako si i danas na nogama." Mislim, neke stvari su se desile kasnije.

Anita Susuri: Da li vas je ta žena, ta profesorka, maltretirala?

Hatmone Haradinaj Demiri: Ta profesorka, još gore. Mislim, kako kaže ona izreka, "Podstrekač je gori od izvršioca." Mislim, rekla je, "Nikad nećeš završiti fakultet, mi ćemo te izbaciti. Nećeš završiti školu, hoćeš da upropastiš sistem. Hoćete da upropastite Jugoslaviju. Ko si ti i reci nam ko te je naterao da to uradiš, ko? To i to..." Ona ga je huškala, on bi me udarao, pa su me doveli u, ne znam ni sama, trenutak...

Anita Susuri: Zašto su vas toliko mučili?

Hatmone Haradinaj Demiri: Bilo je pitanje da smo mi, rekla sam vam, poreklom iz mog sela, i znali smo da ako se prezivate Haradinaj, to je problem čak i ako ništa niste uradili. Međutim, to je bilo to, plus, ona je bila iz mog rodnog grada pa je tačno znala šta se tamo dešava. A ona je upitala, "Da li me poznaješ?" I bila sam tvrdoglava, rekla sam, "Apsolutno te ne poznajem, ne znam ko si." "Ja sam profesorka." Rekla sam, "Ne poznajem nijednog profesora koji tuče studente, ja ne," rekla sam, "nikad u životu." I govorim vam istinu jer sam se tamo zaklela i to sam im rekla, obratila sam im se, rekla sam, "Ako izađem živa, zaista ću postati profesorka," rekla sam, "ako me ne ubijete ovde," rekla sam, "ostaće," rekla sam, "neko će reći da je neko izgubio život u zatvoru zbog vaspitača. Ali," rekla sam, "onog trenutka kada budem otišla da radim u obrazovanju, ohrabрили ste me da nikada ne pomislim da radim nešto drugo osim obrazovanja. Ali ako dođem do mesta gde ste vi, nijedan učenik neće biti mučen od strane mene i neću zloupotrebljavati [školski] registar kao što ste vi uradili." I tu se još više naljutila.

Anita Susuri: Kako je ona bila profesor, i da li je radila sa tom namerom da...

Hatmone Haradinaj Demiri: Ne, napustila je, napustila je posao, napustila je gimanziju i prešla na drugu poziciju u Ministarstvu unutrašnjih poslova, radnica SUP-a, kako su ih tad zvala. Tako da se prebacila na istraživanje i napustila svoju profesiju. Još uvek je živa.

[Intervju se ovde prekinuo]

Anita Susuri: Govorili ste nam o profesorki koja vas je mučila.

Hatmone Haradinaj Demiri: Dakle, upravo ono o čemu sam pričala, zove se Zira Kastrati [alb. Zyra Kastrati], ona je iz mog rodnog grada. I kažem {uzdahne}, zaklela sam se, zaklela sam se, tako sam joj se na neki način zaklela, i nastavio sam svojim putem. Bilo je zaista teško ići na univerzitet nakon izlaska iz zatvora, nije bilo lako. Tada su već počeli da se suočavaju sa isključenjem, na fakultetu je formirana disciplinska komisija. I da, naša sudbina, zvao nas je profesor, mislim, zvala nas je grupa profesora koji su formirali komisiju i rekli su, “Bili ste u zatvoru,” rekli su, “ima jedna stvar,” rekli su, “mi smo uradili za vas,” rekli su, “potrudili smo se, vi,” rekli su, “koji ste pušteni iz zatvora,” rekli su, “stavicećemo vas u pretpogon, one koji su u zatvoru i osuđeni su na jednu ili dve godine,” rekli su, “proteraćemo ih, jer su ionako u zatvoru.”

Onog trenutka kada su pušteni, oni su već odslužili kaznu, a, mislim, ako su bili osuđeni na dve godine, bili su isključeni sa fakulteta na dve godine. Kada su pušteni, ta duga kazna je već bila završena. Dakle, za to su se pobrinuli profesori fakulteta. Zato sam imala sreću da sam bila pred isključenjem sa fakulteta. To je bilo upozorenje jer nismo ostali mirni.

Treći Deo

Anita Susuri: Hoću da se opet vratimo na zatvor. Rekli ste nam da su vas mučili i da se bili ukočeni oko tri dana. Kako je bilo nakon toga, da li su nastavili da budu nasilini?

Hatmone Haradinaj Demiri: Tada je u to vreme došao direktor zatvora i bio je otac jedne studentkinje, devojke sa kojom smo zajedno učili. Neću da pominjem imena, reći ću vam kasnije, a, mislim, zakleo se, rekao je, “Od sada će vas,” rekao je, “ispitivati, ali ne van zatvora, postoji zakon,” rekao je, “ako ste bili pretučeni u zatvoru,” rekao je, “imamo pravo,” rekao je, “da to zaustavimo, ali ako vas ispituju van zatvora,” rekao je, “mi nemamo nadležnost jer je politika zatvora u koju nemamo pravo da uđemo.” Onda, mislim, tortura je bila malo više mentalna, ali kako god da je to bilo, mislim, zatvorenik koji je ispitivan van zatvora, ta tortura je bila nekontrolisana.

Anita Susuri: Da li su vas opet izveli iz zatvora?

Hatmone Haradinaj Demiri: Ne, nisu više, u to vreme sam bila na rehabilitaciji, dok se nisam oporavila, tako...

Anita Susuri: I ranije ste nam rekli nešto o čašama, kako ste komunicirali kroz imena.

Hatmone Haradinaj Demiri: Eh, i komunikacija je bila zanimljiva. Dakle, čak i u teškim okolnostima ljudi pronalaze sredstva komunikacije. Dakle, komunicirali smo da bismo saznali šta se dešava u ćelijama, ko dolazi, šta se dešava, šta se dešava napolju, komunikacija je bila plastičnim čašama koje smo stavljali na uši, slušali smo kroz zid i zvuk se javio kao da je telefon. Dakle, svi smo komunicirali, ali komunikacija je bila preko pseudonima. Svako od nas, u trenutku kada smo, mislim, oni koji su bili ranije u ćeliji, i oni koji su bili novi, tako da smo u trenutku kada smo došli svi imali svoje pseudonime.

I pričao si sa Norom, pričao si sa Špatom, pričao si sa Ibom, pričao si... zavisi ko im je bio idol. Svaki zatvorenik, sad neću da pravim razliku po polu, svaki zatvorenik je imao idola, nekoga na koga su se ugledali i napravili su to svojim pseudonimom i mi smo komunicirali kroz te plastične čaše, "Ko, šta, šta se dešava, ko je došao, ko je ta devojka?" Dakle, nekada bismo se šalili, nekada je zavisilo od okolnosti, okolnosti kada smo bili svesni da u to vreme nije bilo stražara jer nismo uvek mogli da komuniciramo.

Ali naučili smo kada se vrata pomeraju, tako [smo naučili] kretanje vrata jer je struktura zatvora u Mitrovici bila kružna i, mislim, kada su se prva vrata otvorila, druga, treća, četvrta, mi smo to znali po redu su otvarali jedna pa ušli u druga, druga se otvorila... tako da je bilo zaustavljanja na svakim vratima, tako da smo znali trenutak, jer su zidovi bili jako akustični, moglo se čuti. Dakle, mislim, primetili smo kada neko dolazi i tada bi stali. Dakle, videli smo to, na osnovu ključeva smo znali kada da idemo jer su bili blizu i komunicirali smo u to vreme.

Ne noću, jer je bilo previše mirno. Dakle, spavali smo do kasno i morali smo da se probudimo u 5:00, kada se oglasilo zvono, mislim na onaj alarm. Bilo je to kao vojno pravilo, nisi mogao više da ostaneš [u krevetu], a kamoli danju, bilo da si bolestan ili ne, apsolutno nisi mogao. Tuširanje je bilo užasno, tuširali ste se, možda su pustili vodu jednom nedeljno ili jednom u dve nedelje. Čim si počeo da se pereš sapunom, isključili su je i ti bi se vratio [u ćeliju] a da se nisi dobro istuširao.

Anita Susuri: Šta je bilo sa ćelijama, da li su bile prostrane, da li je unutra bilo puno ljudi?

Hatmone Haradinaj Demiri: Bilo je, zavisilo je od situacije. Na primer, da su okolnosti bile, na primer, određeni datumi kao što su 11. mart, datumi godišnjice i slično, ušlo bi mnogo više ljudi. Dakle, bilo je trenutaka kada je bilo 12 ljudi, pa do 12 ljudi u jednoj ćeliji, ako nije bilo slobodnog kreveta, spavali ste na zemlji. I kada si spavao, mislim, taj dušek, imao si ucrtano gde da staviš ruku, gde da staviš ovo. Utisnut je [obris] osobe, jer nikada nisu zamenili te dušeke, bio je uvek isti, pa si morao da staviš ruku

gde je utisnut, ruku, leđa, svejedno, nisi mogao, ti si mogao da se krećeš kako god želiš, i dalje biste pali na isti obris {opisuje poziciju rukama}.

Anita Susuri: Da li su ćelije bile prostrane?

Hatmone Haradinaj Demiri: Bile su, ali ovako... da vam iskreno kažem, ne toliko prostrane, ćelije su bile male. Kreveti sa strane, sa te strane, ti dupli kreveti, prostor gde ste mogli da stavite podne jastuke i nije bilo više [prostora]... tamo je bio improvizovani wc.

Anita Susuri: Da li ste išli na sud, ili kako su došli do odluke da vas pošalju u zatvor, na primer?

Hatmone Haradinaj Demiri: Oni, ko god da je osuđen, mislim posle godinu dana, ko je ostao duže od godinu dana ili dve godine, u zavisnosti od toga koliko su im bile kazne. Nisam išla na sud, bila sam samo izolovana, tako da nisam imala suđenje, niti sam imala prava na posete, ili da tražim nešto, tako da ste uvek bili u nekoj izolaciji, istrazi. Sve dok nisu preokrenuli odluku i rekli da su se stvorile okolnosti da budemo pušteni, pa je odluka bila izolacija i u trenutku kada smo pušteni, u odluci je pisalo, "Sada su se stvorile okolnosti da oni budu pušteni." Misleći da su, mislim, uvek, bili smo pod prismotrom da bi nam dozvolili da ponovo nešto uradimo i oni će doći [uhapsiti nas] sledeći put, tako da je to bila njihova strategija.

Anita Susuri: Tamo ste bili dva meseca, tako?

Hatmone Haradinaj Demiri: Da, zapravo duže, duže od dva meseca. Ali, ipak, to su bile okolnosti...

Anita Susuri: A kada su vas pustili iz zatvora, da li je neko došao po vas ili kako je to bilo?

Hatmone Haradinaj Demiri: Ne, ne, kada smo izašli iz zatvora to je bilo još teže, pa niko nije dolazio po nas, niko nije znao jer nismo imali posete, nismo ni imali posete. Zapravo, jedva da su mom ocu rekli gde sam, tako da uopšte nisu znali, došli su u zatvor u Prištini, a mene nije bilo. Išli su u Lipljan, ali ja nisam bila tamo. Gde? Neko mu je rekao, "Idi u Mitrovicu, možda je tamo." Sudbina je bila da je otišao u Mitrovicu, naleteo je na mog pokojnog profesora koji je ubijen u ratu, Latifa Berišu [alb. Latif Berisha], i slučajno su bili u istom autobusu, i on ga je pratio do zatvora, nije znao gde je bio Mitrovački zatvor. I nisu mu dozvolili ništa, samo je želeo da zna gde sam. U tom trenutku je izašao da mi kupi neke stvari, pastu za zube ili šta god je mogao da nađe u ovom trenutku i ostavio mi ih, ali apsolutno nismo mogli da se vidimo. To je bilo to.

A kad smo pušteni, srećom smo pušteni, tako da me je uvek nešto povezivalo sa tim drugarom iz srednje škole. Sreli smo se na autobuskoj stanici, jedva smo našli i tu stanicu, jer smo prvi put išli u Mitrovicu. A na autobuskoj stanici nismo imali ni novca ni bilo šta, ni jedno ni drugo. Razmišljali smo kome da se obratimo, okolnosti nisu bile lake, bilo je popodne i slučajno se našla sestra jednog našeg

prijatelja, obe su bile iz Mitrovice, tada su bili naši prijatelji, ja zapravo imam fotografije sa njima i setila sam se.

Kada sam naletela na nju, pitala je, “Šta se dogodilo?” Rekla sam, “Oni su me pustili, pustili su tebe,” našli smo se na autobuskoj stanici. “Šta da radimo sa novcem?” “Hajde,” rekla sam, “jer mislim da Leonorina sestra radi tamo na stanici,” zvala se Laura, Laura Aliu, nikada neću zaboraviti njeno ime. Prišla sam joj i rekla, “Laura,” rekla sam, “to i to... pustili su nas iz [Zatvora] Mitrovice, šta ćemo?” Rekla je, “Karte ja častim.” Platila nam je karte i dala novac da idemo od Peći do Dečana, nismo imale novca. Ona nam je platila karte, a mi smo ušle u autobus.

Vratile smo se ponovo u Dečane u Isniće, otišli smo kod nje, jer je moje selo bilo mnogo dalje, nije bilo autobusa kasno u toku dana pa sam morao da idem kod nje. Niko nije znao da dolazimo, čak ni njena porodica, ni ja. Kada smo ušli u Isniće, išle smo tamo, bila je noć, mrak, bili su psi, bile smo samo nas dve, otišle smo do vrata. Njeni roditelji su bili stari, veoma stari, njena braća nisu bila tu. Njeni roditelji su jeli ili ne znam šta, bilo je posle večere.

I razmišljale smo kako da im javimo, ja sam rekla, “Znaš šta...” jer se zvala Time, ali kod kuće su je zvali Sanije, a ja sam vikala, “Sanije, Sanije,” a njena majka je izašla i pitala, “Ko je to, neko lud,” rekla je, “u ovom trenutku zove moju ćerku.” Kada je izašla napolje, stala sam ispred nje da je ne bih iznenadila i rekla, “Hoćete li nas pustiti unutra jer smo se vratile.” U tom trenutku nas je zagrlila i tu noć smo prespavale, ostale smo, sutradan sam otišla. Onda sam otišla kući. To su bile okolnosti.

Anita Susuri: A vaša kuća, kako su vas dočekali?

Hatmone Haradinaj Demiri: Dobro, kada sam otišla, bili su srećni i to. Ali, bili su iznenađeni, jer o tome više nisu ni razmišljali. Tada uopšte niste mogli da odete i kažete, “Idem da je posetim.” Mislim, zato što im je rečeno, “Uopšte nemate pravo, mi ćemo vam reći kada.” Ništa nisu znali, ali je i ta situacija prošla. Što je više [vreme prolazilo]. Mislim, bilo je gore, onda nas prikazuju kao nacionaliste, a inat je bio još gori, inat... Vratila sam se u studentski dom misleći da mogu ponovo da se vratim u studentski dom, otišla sam, tamo mi je rečeno, “Odlazi, nemaš pravo da...” Rekla sam, “Odslužila sam kaznu,” rekla sam, “Bila sam nevina.” Znate, kao i obično, rekli su, “Ne,” rekli su, “ti,” rekli su, “nikada više nećeš biti,” rekli su, “u studentskom domu.” Pa sam otišla.

Došla je ta drugarica iz Drenice koju sam pomenula, sa kojom smo počeli [da učestvujemo na] demonstracijama, došao je njen otac i izveo je iz doma. Rekao je, “Nećeš je ostaviti samu, napusti spavaonicu i idi budi negde kod nje.” Opet se okupila ta grupa iz ‘81, žena Ali Lajćija, žena Ukšina Hotija, ja, ona. Ponovo smo postali grupa u stanu, živeli smo zajedno, ponovo smo odlučili... Ali, na sreću, mislim, taj vlasnik stana je znao ko smo i pustio nas je da ostanemo i nikada nije zaustavio

demonstracije, šta god da se dogodilo, ma kakva previranja. Uvek bi govorio, “Samo ne dozvolite nikome da vas vidi, ne dozvolite da vas neko uhvati. Uđite unutra.”

Anita Susuri: Kako se vaša aktivnost završila posle toga? Koliko ste dugo nakon toga učestvovali u aktivnostima?

Hatmone Haradinaj Demiri: Eh, učestvovala sam u tim aktivnostima do ‘90-ih, tokom ‘90-ih, tada sam počela, počeli smo da učestvujemo malo u Demokratskom savezu,¹⁷ kada je počela stvar sa [Ibrahimom] Rugovom.¹⁸ Počela sam malo da budem aktivna u Forumu žena, radila sam to do ‘92, ‘93, tada su počele, ove političke stranke, počele su podele, ova osoba sa tim, ona osoba sa ovim, u tom trenutku... Od ‘93, ‘94, ‘95, posle... Mislim, ostala sam, nisam imala pravo na zaposlenje. Dakle, diplomirala sam na vreme, radeći... pretvorilo se u 13 godina bez rada, diplomirala sam...

Anita Susuri: Kako ste nastavili sa univerzitetom, pošto ste spomenuli da ste bili izbačeni?

Hatmone Haradinaj Demiri: Nastavili smo u tom periodu pred izbacivanje, ne izbacivanje, znači bilo je pred izbacivanje, to je bila poslednja opomena. Ako ste pušteni iz zatvora, bili ste pod opomenom, ali ste imali pravo da prisustvujete. Oni koji su proterani su osuđeni, pa su bili u zatvoru. Ne znam da li ste razumeli. To je bilo to, pred izbacivanje, pa smo brzo nastavili. Profesori su rekli, “Vidite, pazite jer...” Ali, na sreću, tu je bio Hasan Mekulji, profesor, bilo je zaista dobrih profesora, oni su radili posao na koji ih je sistem natjerao. Ali, na taj način su nas zaštitili pred izbacivanje, “Došao si u školu, nastavi i završi.” Ali onog trenutka kada ste ponovo osuđeni, izbacili su vas, bilo je to to i tačka.

Anita Susuri: Ali da li je postojala neka aktivnost kojom ste se bavili nakon zatvora ili šta ste radili na primer?

Hatmone Haradinaj Demiri: Da, nastavili smo ponovo u slučaju da je bilo protesta, i demonstracija, a onda smo se bavili aktivnostima. Onda one za Drenicu i za... ‘90-te, više nikada nismo stali. Iako sam se udala i postala majka, povelam sam i muža sa sobom, jer smo bili prijatelji sa fakulteta. U stvari, bilo je zanimljivo jer mi je muž rekao, rekao je, “Ja,” rekao je, “ako se venčamo, da li ćeš moći da me čekaš u slučaju da budem zatvoren,” rekao je, “hoćeš li me čekati?” “Pa, videćemo,” rekla sam, “ili ti ili ja,” rekla sam, “jedno od nas.” A ja sam bila u zatvoru pre njega, rekla sam, “Čekaj me sad” (smeje se).

Mislim, zato što je on takođe bio aktivan, bio je sa Nuhi Berišom koji je ubijen, u prvim grupama pre Ahmeta Isufija, bio je u Gnjilanu u tom drugom području, sa aktivnostima, sa svima njima. Dakle, i mene je univerzitet povezao sa njim. Tako da smo četiri godine bili univerzitetski prijatelji, ali smo bili i

¹⁷ Alb. *Lidhja Demokratike e Kosovës* - Demokratski savez Kosova. Prva politička partija Kosova, koju je 1989. godine, kada je ukinuta autonomija Kosova, osnovala grupa novinara i intelektualaca. DSK je brzo postala partija-država, okupljajući sve Albance, i ostao jedina partija do 1999. godine.

¹⁸ Ibrahim Rugova (1944-2006) pisac i novinar, osnivač i lider Demokratskog saveza Kosova i predsednik Kosova tokom rata i do njegove smrti.

prijatelji sa istim idealima. Možda je i to bio zajednički element, kako smo upoznali druge krugove [ljudi]... to je bilo to.

Anita Susuri: Htela bih da vas pitam o '90-im, o onome što ste spomenuli, na primer, [marš hleb za Drenicu](#), sloboda za Drenicu, bio je jedan i sa belim papirima, sa ključevima...

Hatmone Haradinaj Demiri: Da, svi oni, sa papirima, sa ključevima, protesti koji su održani u Dragodanu, "Drenice, uz tebe smo," svi protesti. Možda ne svi, jer ja sam tada bila, sin mi je već rođen '93, ali i tada sam našla trenutak kada sam pomislila na nekoga kome bih mogao da ostavim dete, otišla sam da protestujem i nisu me zaustavili. Jer i moj muž je takođe bio novinar i mnogo puta je bio protestant i bio je tučen na protestima. Mučen je zajedno sa Alijem Zatrićijem u protestima i prošao je kroz te situacije iako je bio novinar, jer smo imali totalno drugačiji ideal, a ponekad je izbegao novinarski red i pridružio se protestu... Tako da nisam stao dok nismo stigli do gde smo danas. Trudila sam se da dam svoj doprinos koliko sam mogla i kao žena i kao patriota, da pomognem toj stvari. Ne znam koliko smo postigli taj cilj, nikad dosta, nikad dosta, ali...

Anita Susuri: Htela bih da pričamo i o poslednjem ratu, mislim na Kosovski rat. Počeo je negde tokom ranih '90-ij, ali postalo je očiglednije '98 i konačno '99...

Hatmone Haradinaj Demiri: '98, da, '98, '98 je već počelo tamo u Dukadinu nešto ranije. Pet godina posle porodice Jašari, moja prva kuća u Dukadinu je spaljena, tako da je moja prva kuća u Dukadinskoj ravnici spaljena posle kuće porodice Jašari, moje porodične kuće. Dakle, tada je bio napad, 24. marta '98, dakle kada je Ramuš [Haradinaj]¹⁹ pružao otpor i, mislim, tokom tog otpora došli su tenkovi i oni su bili postavljeni ispred kuće. Tada je kuća izgorela, ali moja majka je, srećom, već bila sama, te noći je bila poslednja osoba u selu, mislim, bila je tu kada su pucali, već je bila u kući.

Ostali, neko je otišao, mislim, moj brat i njegova deca i moja snaja i sestre su pobjegli, otišli su, neko je bio u školi, neko je bio na fakultetu, mislim, nisu bili zajedno. Ali u kući je bila samo moja majka koja je rekla, "Ne znam ni kako sam pobjegla," rekla je, "od vatre, kako sam našla put." Ona je pobjegla, kada je izašla, "pustila sam," rekla je, "krave, i pokušala sam da odem kod naših komšija da vidim da li je još neko tu da napoji krave." I ona je u jednom trenutku rekla, "U selu nije bilo apsolutno nikoga," znači ona je jedina, takve su bile okolnosti, nije baš lako.

Dakle, ja, još jednom sam morala da idem, trčala sam i otišla, da ostavim sina i prođem kontrolne punktove jer... ujutro sam to videla na zagrebačkoj TV, ko je to emitovao... oni su prenosili vesti i rekla sam ujutro da je moja kuća srušena sa zemljom. Nisam više čekala, ostavila sam sina i rekla, "Neka me uhvate, ja ću ići," i otišla sam {uzdah}.

¹⁹ Ramuš Haradinaj [alb. Ramush Haradinaj] (1968), vođa OVK iz regiona Dukadin, osnivač političke partije AAK (*Aleanca për Ardhmërinë e Kosovës*) i dva puta premijer. On je 2005. godine optužen pred Haškim tribunalom za ratne zločine i zločine protiv čovečnosti i oslobođen svih optužbi. Ponovo mu je suđeno i ponovo oslobođen optužbi 2010.

Anita Susuri: Kako je bilo prolaziti kroz ta mesta?

Hatmone Haradinaj Demiri: Bilo je, išli smo pored Prizrena, išli smo pored Prizrena, išli smo na različita mesta sa mojim mužem, jer je on bio novinar [i išli smo] na različita mesta. Preko njegovih prijatelja, mislim ne preko punktova direktno, jer da smo išli Komoranom, nije bilo šanse. Otišli smo u Prizren, prespavali smo u Prizrenu, ne znam ni gde su nas slali po prizrenskim selima, gde smo mogli, ovde, tamo, evo, konačno smo stigli u Đakovicu.

Anita Susuri: I onda...

Hatmone Haradinaj Demiri: Moja braća su bila tamo, dva brata, i oni su bili uključeni u rat, mislim, ali su preživeli. Mnogo ljudi je stradalo u selu, opet mislim na ono naše selo koje je počelo kada smo mi počeli '81... '99, u jednom danu je ubijeno 17 dečaka, mladića. Dakle, svi ti mladići su ubijeni u jednom danu i drugi, ali su krenuli u ofanzivu i ubijeno je 17 dečaka. Od njih, to je bila sudbina, preživeo je samo moj brat, on je bio najstariji među njima i dali su mu zadatak. Rekao je, "Idi ćeš po vodu, jer smo svi mlađi, na tebi je jer si najstariji, da odeš po vodu," a ja jesam, kad sam se vratila...on je jedini preživeo od njih, od svih. I on [jedan od dečaka] je rekao mom bratu, "Ne ostavljaj me u rukama *shkijet*,"²⁰ nosio ga je na rukama kilometrima i doveo u selo. "Umro je," rekao je, "na mojim rukama," rekao je, "ali nisam mogao," rekao je, "da ne ispunim amanet... ostali su ostali tamo." On se vratio...

Anita Susuri: Šta je bilo sa Prištinom, kakav je bio taj dan kada je počelo bombardovanje, da li se sećate?

Hatmone Haradinaj Demiri: Da, da, bili smo ovde, bili smo u Bregu i Dielitu kao i obično kod kuće, počela su bombardovanja... Tada, da vam pravo kažem, bila je još jedna stvar koja me je uznemirila, imala sam oko 26 članova kod kuće, moj porodica, moja majka, moj otac, moja sestra, moja snaja sa decom, studenti, dvoje, troje studenata, bio je profesor, Sali Bašota sa svojih pet ćerki, pa svi oni... Ne o meni koliko o ostalima jer smo sklonili mnoge ljude, decu, strance, a sada svakog od njih, i da budem iskren nismo bili na tako udobnom mestu tamo u Bregu i Dielitu. Strašno! Izdržali smo te dane, izdržali smo nekoliko dana, negde oko 1. 2. aprila [1999]... otišli smo u Lagjja e Muhaxherëve, tamo smo se preselili. Insistirala sam da odem odatle, jer sam video da nemamo mogućnosti i uzeo sam ih i otišli smo u Lagjja e Muhaxherëve. I onda smo ostali tamo dva, tri dana i pobjegli smo kao i svi... na železničku stanicu i otišli... u Blace.

Anita Susuri: Kako je bilo tamo na stanici?

Hatmone Haradinaj Demiri: Tamo na železničkoj stanici bilo je strašno. Bilo je užasno kako smo tamo stigli, jer smo prošli pored [Narodne] biblioteke, kada smo prošli pored univerzitetske biblioteke, tu su

²⁰ *Shka* (muški rod); *shkinë* (ženski rod), množina *shkijet*, pogrdni naziv koji Albanci koriste za Srbe.

bili svi paravojnici sa... naoružani AK47 i tako dalje. Jedva smo prošli, mislim, naša grupa nije bila tako velika, ali ni mala. 50 članova u toj kući gde su se sklonili kao u Lagija e Muhaxherëve, tu su nas sklonili te noći, ostali smo tamo tri, četiri noći. Ali došao je vlasnik kuće i rekao, “Ja ću te,” rekao je, “odvesti u stanicu i onda se vratiti jer,” rekao je, “odlaziš iz mog mesta.”

Ujutro se probudila domaćica zajedno sa ćerkom, profesorka je u srednjoj ekonomskoj školi Hajrie, probudila se zajedno sa majkom i spremala hranu. A zapravo domaćica, njen brat je ubijen u Kosovu Polju, ostavljen je na ulici. Tamo je bila njena snaja sa dvoje dece i sve vreme plakala. Ustala je u svom tom haosu, ustala je i spremala hranu, sve nas je pratila. Budili su se noću i spremali hranu i sve nas nahranili, “Ko zna šta bi vam se moglo dogoditi,” dala nam je svu hranu da ponesemo sa sobom.

Plus četiri-pet učenika je stalno boravilo kod njih, jer je njihova kuća služila i kao odeljenje. Imali su veliku kuću, oni [đaci] su tu ostali, dva staraca, mladići su otišli, mlade žene, ali ona dva staraca i studenti su ostali tu. Kasnije, kada nisu imali drugog načina, držali su ih na tavanu dok se nisu vratili i krišom im slali hranu. Taj starac je umro, žena je još živa, ali tada sam povelu snaju te žene sa njeno dvoje dece, mojom decom i ostalima. Trudili smo se da ne idemo u gužvi, neko tamo, neko ovde, i otišli smo.

Anita Susuri: Gde ste otišli, kako...

Hatmone Haradinaj Demiri: Onda smo otišli u Blace, čim smo otišli u Blace, zaglavili smo tamo pet noći, pa smo improvizovali nekakvu, kako da kažem, vikendicu, ne mogu reći kolibu, ali je improvizovana, kao šator, šator improvizovan plastičnim kesama. Moj muž je otišao, misleći da je... moj otac je bio jako bolestan, i moja sestra, i oni su ga povelu i otišli, otišli su. Tu smo ostali ja i moj sin, moja sestra, ostali, ko god je otišao, više nismo znali šta se dešava, skoro milion ljudi.

Tu smo ostali dugo, pet noći, ne baš lako. Imala sam nešto, nisam znala srpski, jer ko je znao srpski dao bi malo para Makedoncima, pustili bi ih. Dok se nije otvorila granica, pa smo posle otišli u Stankovec... u Stankovec i tu smo ostali četiri-pet dana, pa smo otišli u Tetovo. Nismo išli u inostranstvo, moj muž nije hteo da ide u inostranstvo i otišli smo u Tetovo i ostali tamo tri meseca.

Anita Susuri: Kada ste se vratili na Kosovo?

Hatmone Haradinaj Demiri: Kada smo se vratili na Kosovo, otišli smo...

Anita Susuri: Da li ste se odmah vratili ili?

Hatmone Haradinaj Demiri: Odmah smo se vratili, pa smo se vratili na Kosovo posle nedelju dana, vratili smo se odmah. Iako nismo imali svoju kuću, iznajmljivali smo, ipak smo se prvi vratili. U stvari, gazda je rekao, “Mislio sam da će se svi vratiti, ali nikad nisam verovao u to u vezi sa teбом.” Njegova

kuća je imala četiri sprata, i sve što nam je trebalo, sinovi su mu otišli u Ameriku, vratili smo se (smeje)... takav je bio život...

Anita Susuri: Kako ste se oporavili nakon rata, kako se nastavio vaš život?

Hatmone Haradinaj Demiri: Pa onda, posle rata život nije bio tako lak, sve do 2004. godine, mislim 2004. godine, moj muž je umro. I suočila sam se sa životom kao glava porodice, sa svojim sinom, sa njegovim obrazovanjem, ali nikada nisam prestala da radim. Mislim, i dalje sam se predavala i bila u obrazovanju, trudila sam se i dalje da radim, da radim svoj posao jer mi se to nikad nije činilo dovoljno. Radila sam kao pripravnik devet godina na dva-tri projekta sa Kanađanima, predavala, možda da prevaziđem sve te izazove, moj rad mi je omogućio da ne... da ne postanem demoralisana, da ne budem tužna i nisam imala vremena. Tako da nisam dozvolila sebi vremena da se rastužim, već sam sebi ostavila samo vreme da radim za svog sina i za svoje učenike. Nikada nisam napuštala aktivnosti.

Bez obzira što imam još tri godine do penzije, nikada neću prestati da budem aktivna, ispričala sam vam o zakletvi o obrazovanju... Ne znam koliko sam dala, ali uvek mi je bio cilj da dam šta mogu, ako ništa drugo, daću ljubav, obrazovanje, pokušaću da dam kulturu, ono što imam, ne znam koliko je imam. Ali, mislim, uvek sam bila u službi studenata, u službi onih kojima sam bila potrebna, posebno...

Ne samo u obrazovanju, već im je možda bila potrebna i finansijska podrška, moralna podrška, da ih podrže jer smo počeli... 2000. godine sam počela da radim 13 godina nakon diplomiranja. Počela sam 2000. godine i nikada nisam prestala. Bila sam dva puta rukovodilac, bila sam i direktor i vodila sam školu, radila sam u prosveti, ali najveća satisfakcija mi je bila kao učiteljica, nikad se nije činilo... ali šta me je nagnalo da postanem direktor, kada sam videla te nepravde prema direktorima u školi, tada sam pomislila, rekla sam, "Postaću direktor, ali... biću poštena," tako da ništa stavila u svoj džep.

Anita Susuri: Hvala vam puno na intervjuu i na vašem vremenu.

Hatmone Haradinaj Demiri: Ne znam, možda malo...

Anita Susuri: Da li želite nešto da dodate?

Hatmone Haradinaj Demiri: Ne, ne znam. E sad, ako odem kući, rekla bih da bih pola toga... ali ponekad znate, ovo je spontano, možda ima još mnogo toga da se ispriča... Dakle, ne znam da li vam se dopalo.

Anita Susuri: Bilo je jako dobro. Hvala vam!